

Iskanje novega, diskusije o bistvu novega, resni eksperimenti, boj proti posnemanju buržoazne literature in proti konservativnemu prenašanju oblik starega realizma na novo literaturo je najbolj važno in razširjeno gibanje v današnji bolgarski literaturi. Ta proces se je pričel pred nekaj leti, takrat ko so ovrgli in ostro kritizirali dogmatične koncepte. Toda zanjo je najbolj intenziven in najbolj odločilen čas, ki šele prihaja. Če se bo vse, kar se zdaj kaže, uresničilo, potem lahko zares pričakujemo novo, še naprednejšo obdobje bolgarske literature.

(Prev. B. G.)

B. Bolgar

SREČANJA

ENGIADINA MIA

Hišica, kjer živim in delam, ima veliko verando, spredaj pa še proti zahodu in jugu odprto teraso. Sredi novembra je v Zuozu že prehladno, da bi mogla pred deveto uro zjutraj obsedeti tu ali tam. Sonce, ki nas v ljubljanski kotlini v tem času zapusti za cele tedne, se tu oglašča po devetih; od takrat ga je marsikaterikrat ob prodirljivo čistem modrem nebu tudi v tem času mogoče uživati na terasi do štirih popoldne, ko se pričinja poslavljeni. Pa tudi široka okna v delovni sobi so obrnjena tako, da ga je mogoče spremljati od zgodnega jutra, ko se razširja od najvišjih obronkov jugozahodnih vrhov Pic de la Margna, ki po veličini in vidljivosti ne zaostaja za Triglavom, do zgodnjega večera, ko izžareva na severovzhodni piramidasti kapi Pic d'Esana nad engadinskim nacionalnim parkom. V rahlem loku med pogorjema zapira pred menoj vso severno stran hribovita hrbtnica, ki zajema vasice gornje engadinske doline v svoje podnožje. Tenki niti, ki jih vežeta: tlakovana cesta in vzporedna reka Inn sta med snežnimi krpami s te razdalje komaj vidni. Saj je moje bivališče vzpeto na nasprotni strani hribov s strmimi travniki na tolikšni višini, da se starinska gosposka vas Zuoz, strnjena z enakomerno sivimi, zdaj rahlo pobeljenimi strehami, kakor motno jezero koplje pod njim. Spredaj se vzpenja zvoničasto ostrešje liceja; edinole to se od ogromnih poslopij menda najvišje srednje šole v Evropi поблиže vidi z mojega zornega kota.

Na travniško vzpetino nad mano sta se v bližini usedli samo še dve hišici: nižja v tem predsezonskem času še samuje, v najvišji leto in dan kraljuje retoromanski pesnik Artur Caflisch.

Dr. Andri Peer, engadinski pesnik, ki je osemindvajset let mlajši od Caflischa — ta se je rodil že leta 1895 v Zuozu — označuje retoromansko ljudstvo v Engadinu takole: »Engadinec je znan po gostoljubnosti, pa tudi po zadržanosti in izraziti samozavestnosti. Nič mu ni manj prijetno od vsiljivosti. To velja za preprosto kmetico prav tako kakor za svetovljanskega hotelirja. Vse zasebne zadeve pred javnostjo skrbno varuje.« (Merian 1961, 49.)

Ko sem se samotnemu pesniku po telefonu napovedala, mi je bila ta oznaka njegovega ljudstva še neznana. Tik pred odhodom pa me je zbegala. Zato sem z oteženim korakom stopala navzgor. Potka, ki se po njegovem pogozdenem svetu strmo vijuga navpik, je že v zgodnjem dopoldnevu kazala v snegu sledove navzdol in navzgor obrnjenih moških stopinj. Ko pa sem v prvem nadstropju

vdruge pocingljala na kravji zvonec, se mi še zmeraj nihče ni odzval. Tiho sem se spustila po lesenih stopnicah navzdol. Pred vhodom v prizemsko pritličje sem odkrila večji zvonec. Ta je zadonel z močnejšim planšarskim glasom, vendar ni nikogar priklical. Pogledala sem skozi obe široki okni — dve vogalni steni udobnega prebivališča: pisan kavč, napol pomaknjen v leseno vdolbino, mi je s široko ploskvijo živobarvne preproge pred seboj in s procesijo knjig in slik krog sebe odkrival dom, ki ljubi živo igro. Hiša pač ni zapuščena, saj na starinski skrinjici pred oknom še čepi kozarec z neizpraznjeno rdečo vsebino. Bom pač počakala.

Nagnjeno okolje je z mladim gozdom skrbno zaščiteno pred ljudmi. Blizu vhoda na slokem podstavku nameščena ptičja hišica priča o poetični pristrčnosti. Z izrezljanega balkonce se povešajo papirnate rože. Z vsiljivimi barvami neprijetno kriče v tišino.

Proti vzhodu se odpira tlakovan plato. Tam samuje ob tenkem drevescu težka kamnita miza, obkrožena s kamnito klopjo. Tu se pač dá sanjati pesniku! S te prostrane terase, ki je od treh strani zaščitena, se spredaj razdaja nedopovedljiv razgled: obsončeni blesk širokega zasneženega pogorja, ki se mu vzdolž venca pravljичno preliva engadinska dolina. Ne, Engadina ni mogoče doživljati kot stvarnost. Pod intenzivnim nočnim nebom trepečejo v dolini na okroglih kupčkih luči kakor v jaslicah, podnevi pa mu jemlje videz resničnosti modrikasta snežava med širokimi lisami neosutih rožnatih macesnov.

Nehote se mi je vsilila primerjava z rezidenco Axla Muntheja San Michelle nad Caprijem. Seveda so tam razdalje navzdol mogočnejše, pogled na morje brezbrežen; toda stalno prebivanje med tukajšnjimi tritisočmetrskimi orjaki tisoč sedemsto petdeset metrov nad morjem lahko oblikuje ustvarjalca z elementarnejšo samoto in močjo.

Nič se nisem začudila, ko se je končno v najmračnejšem delu sobnega podaljška mojemu napetemu pogledu izluščila izrazita glava nad pisalnim strojem. Kot da je spojena s stvarmi okrog sebe: neslišna, nepremična.

Na četrto zvonjenje se je odtrgala živahna postavica in me priklicala v sobo. Kaj pravzaprav želim? Spet kakšna nabiralna akcija?

Kaj še! Soseba sem, od tu in tu, zanimam se za majhne narode.

Če je tako, v redu. On sam je nezanimiv. Njegov narod, ki ga kmalu nikjer več ne bo, pa zasluži pozornost. »Za koga je mravlja zanimivejša od slona, kot živo bitje pa je brez dvoma prej ali slej izpostavljena secirskemu nožu.«

»Pretreslo me je vaše poročilo, da je delež retoromanskega prebivalstva v zadnjem stoletju padel od 97 odstotkov na 25 poleg 55 odstotkov Nemcev in 20 odstotkov Italijanov (Merian, tam, 42). Koliko pa potemtakem sploh še živi vseh vaših ljudi na strnjenem ozemlju med Engadinom in Churom?«

»Bo jih morda še kakšnih trideset do štirideset tisoč. Na tisoče pa jih je izseljenih po Italiji, Franciji, Nemčiji, Rusiji, in to najboljših. Domovino so začeli zapuščati pred sto leti in so se na tujem asimilirali. Po drugi svetovni vojni takšnega preseljevanja ni več.«

»So mar danes tako zadovoljni doma?«

»Niso. Toda v tujini se danes ne morejo več tako lahko razvijati.«

»In doma se lahko razvijajo?«

»Ne lahko, morajo se!«

»Pisali ste, da švicarska država boj za ohranitev reteromansčine, tega četrtega deželnega jezika, sicer podpira, da ste pa take misli, da ta resni namen

izpodnašata sebičnost in politična cenzura (prav tam, str. 42). Kaj vaš narod v 'svobodni' Švici niti danes nima osebne in politične svobode?«

»Ta svoboda ni nič večja, kot je bila pri vas v bivši Jugoslaviji. Izpostavljena je volji vladajoče stranke. Pri nas vlada tako imenovana demokratska stranka, ki ji omogoča večino kup dreka, da je vse drugo prej ko demokratska. Jaz nisem z njo.«

»Lahko pa kritizirate!«

»Pač, toda s tem se nam zapro vrata do zaposlitve. Neustrašna stvarna kritika nam onemogoča vsakršno existenco. Pred drugo vojno so nas razglašali za 'boljševike'; med vojno so nas zmerjali z 'nacisti' — 'boljševiki' so jim namreč postali presimpatični za psovko — danes pa s 'komunisti'. Danes je ena sama alternativa: ali si za komunizem ali si proti! Jaz nisem za Ameriko. Naj ostane, kjer je, in naj rešuje rajši spektakel s črcni! Kitajska atomska bomba mi vzbuja veselost, ne strah. Kako sem se ji smejal!«

»Sodeč po zadnjem Jaspersovem predavanju, ki je v züriškem radiu (9. IX.) s filozofskega stališča presojalo politično diskusijo, pa se Švica že kar pošteno boji Kitajske.«

»Jasno! Jaz pa se je nimam za kaj bati. Dokler bodo odločali Kitajci, vojne ne bo.«

»Se vam ne zdi razumljivo, da se šeststoinpolmilijski narod, ki se letno baje množi za trideset milijonov in za posameznika menda že danes nima več prostora kot pet kvadratnih metrov orne zemlje, mora nekam razširiti?«

»Natura bo že kako drugače poskrbela. Nemara z boleznimi. Jaz se ne spremenim! Vedel sem, da mora Hruščov prej ali slej proč. Rusija si s Kitajsko ne sme biti v laseh.«

»Hruščov je hotel mir med zahodom in vzhodom.«

»Danes se bijeta samo še dve diametralno nasprotni ideji. Edino živo veljavo ima komunizem, ki bo prej ali slej zmagal povesod.«

»Sodeč po ljudeh, ki jih tu okrog poznam, ste s svojim prepričanjem precej osamljeni.«

»Nemška Švica je najkonservativnejši del vse države. In kaj smo mi Retoromani drugega kot kos graubündenskega kantona, ki mu odločajo Nemci! Strašansko so še zaostali. Francozi so neprimerno gibčnejši. Veliko več somišljenikov imam v Ženevi. Tam živita tudi moji hčerki, obe komunistki. Ena je poročena s komunistom, druga s kapitalistom, pa se kar dobro razumejo. Ena je pred kratkim prišla iz Moskve, kjer je zasedala kot zastopnica švicarske ženske zveze. V švicarski vladi pa imajo komunisti kaj malo besede. V političnem vodstvu so sicer tudi trije komunistični poslanci — in ti so najpametnejši od vseh —, toda njihovih izjav ne zasledite v nobenem meščanskem časopisu — kakor da jih sploh ni! Tako je pri nas. Toda jaz imam svoje prepričanje in od tega ne odstopim, pa naj mi vzamejo glavo! Svoje osebne svobode si vzeti ne dam!«

»Iz vaše zadnje knjižice (Zouz. Geschichte, Reformation, Kulturelles, Soziales, 1964) sem razbrala, da imate na usodo svojega naroda tehtne, a pesimistične poglede. Ste res prepričani, da je obsojen na smrt?«

»Kjer ni več smisla za skupnost in kjer ni več duhovnega življenja, tam mora slediti pogin.«

»Iz univerzitetnih predavanj profesorja Franceta Kidriča, ki se je posebej ukvarjal z malimi evropskimi narodi, tako imenovanimi 'kulturnimi zamudniki',

se še medlo spominjam, kakšno razgibano duhovno življenje je v Retoromanih sprožila reformacija. Omogočila jim je celo teater, kakršen je bil takrat pri nas komaj v povojih. Baze za enoten knjižni jezik pa vam ni mogla vzpostaviti, kakor jo je na primer pri Nemcih ali pri nas. Pač zato ne, ker niste imeli nobenega družbenogospodarskega središča, ki bi vas bilo tudi nacionalno združevalo. Od začetka ste bili raztreseni po posameznih vaseh in še do danes se niste zgostili niti v eno samo mesto. Kaj je res, da danes pišete in objavljate knjige kar v petih narečjih?«

»Že v naših osnovnih šolah se retoromanščina uči na podlagi petih različnih abecednikov, ki so jezikovno le malenkostno diferencirani. To enotnemu duhu jezika škoduje. Kdaj sem se že potegoval za to, da bi imeli vsaj enoten časopis! Tako pa se naša skupnost porazgublja v lokalnih drobnarijah!«

»Profesor zuoškega liceja dr. Schweizer, ki obvlada vaše gornjeengadinsko narečje, mi je izjavil, da surselvske retoromanščine (ki jo govore v katoliški predrenski dolini) niti najmanj ne razume. Kako pa je potem mogoče sestavljati znanstvena dela o vašem jeziku, na primer slovarje, veljavne za vsa vaša narečja? Na kakšni osnovi je potemtakem zgrajen vaš zadnji nemško-romanski in romansko-nemški slovar (Dicziunari tudaisch — rumantsch ladin da Reto R. Bezzola e Rud. O. Tönjachen, 1944; Dicziunari rumantsch ladin — tudaisch da Oscar Peer, 1962)?«

»Naslov pove, da zajema le engadinsko narečje, ki se imenuje ladinsko. Druga narečja imajo svoje slovarje.«

»Komaj dve leti tega, pa tak slovar! Slišim in berem o retoromanskih pesnikih, slikarjih — vi pa pogrešate duhovnega življenja!«

»V vsem Engadinu ni niti ene glave več.«

»Kaj pa Peer?«

»Peer je učitelj v Winterthuru. O njem vam bom povedal samo tole. Peider Lansch je vsekakor naš največji pesnik. Oglejte si njegovo knjigo (Il Vegl Chalanier. Poesias da Peider Lansch. Ediziun definitiva, 1929). Čeprav je vse njegovo že publicirano in še dostopno, Peer zdaj ponovno izdaja Lanschevo zbrano delo, in to — pod kakšnimi pogoji! Samo za priredbo dobi Peer štiriinštirideset tisoč frankov in leto dni plačanega službenega dopusta. Zato pa se prodaja knjiga namesto po dvanajst po dvajset do trideset frankov! In kdo jo bo kupil za tak denar? — Samoljubna dobičkaželjnost je smrt duhovnemu življenju.«

»Da bi dobil urednik za priredbo dveh knjig nad sedem milijonov v našem denarju — po švicarskem uradnem kurzu pa celo malo manj kot dvanajst milijonov — in povrh še plačan dopust, kar znese spet nad tri milijone v našem denarju — ta je pa bosa! Pri nas, ki nas je petdesetkrat več, dobimo nekako dvanajstkrat manj. Vse drugo vam rada verjamem — tega pa ne!«

»Kakor hočete. Tako je. Knjig pa niti ni pravočasno končal in je založnik na izgubi. Zlasti, ker knjig ne bodo mogli kupovati, kot sem rekel.«

»Koliko pa potem šele vi zaslužite pri svojih izvirnih knjigah?«

»Vprašajte, koliko imam pri njih izgube! Za svojo zadnjo zbirko poezij, ki pomeni moj najboljši dozdanji izbor iz celote (Mia Musa, 1962), sem moral ponuditi založniku dva tisoč frankov, da jo je sploh natisnil. Natisnil namreč tako, kakor sem sam hotel: brez vsakršnih retuš. Kajti vmes je nekaj satiričnih pesmi, ki so nekoliko ostre, in založnik se je zbal. Ljudje so pač neradi prizadeti, radi pa kljub temu takšno reč berejo in zbirka je skoraj pošla. Pravijo,

da je to naša najpomembnejša publikacija. Vzbudila je zanimanje ne le v Italiji, marveč celo v Mehiki in Kaliforniji. Prevaja se v pet tujih jezikov. Založnik je imel z zbirko štirikratni dobiček, jaz pa izgubo!

Moje publikacije imajo sploh svojevrstno usodo. Knjižica, ki ste jo bili poprej omenili in ki ni drugega kot kronološka navedba bistvenih zgodovinskih, verskih, kulturnih in družbenogospodarskih podatkov o moji rodni vasi Zuoz, nekdanji »kapitali« (središču) Gornjega Engadina, in ki sem jo spisal zgolj v informacijo tujim turistom, je tako rekoč prepovedana! Nobena trgovina je ne sme prodajati, čeprav je tolikšno povpraševanje po njej. Dajem jo tu tam zgolj »na črno.«

»Kako je to vendar mogoče! Saj je popolnoma nedolžna. Nič revolucionarnega ne vidim v njej.«

»Imate prav. Nič ni v njej revolucionarnega. Ljudem pa se zdi, da v njej preveč zabavljam čez cerkev. Pa to so sama dejstva. Resnice ni mogoče prekrivati.«

»Ko govorite v skrajno zgoščenem jeziku o zaslužjeni preteklosti svojega ljudstva, me nenehno spominjate mojega. Tudi moj narod je doživljal podobno usodo. Gmotno in duhovno podjarmljen, se je prav tako prvič rahlo sprostil šele v dobi reformacije. In kar je posebno zanimivo: kakor vaša je tudi naša prva natisnjena knjiga protestantski katekizem in je izšla istega leta 1550!«

»Samo da je naš katekizem izgubljen. Tukajle je njegova druga izdaja, ki mi je čisto po naključju prišla v roke.«

Potežkala sem drobno, razcefrano knjižico brez platnic iz leta 1582, in že mi je prinesel drugo, dovolj dobro ohranjeno, zajetnejšo: ‚L'g Nuof Saine. Testamint da nos Signer Jesu Christi, M. D. L. X.‘«

»To je naša prva ohranjena natisnjena knjiga.«

»Isto leto je naš Trubar objavil drugi del novega testamta. Naša prva vneta reformatorja Trubar in domnevni avtor vaše prve, izgubljene knjige Filip Gallizius sta doživljala močno podobno življenjsko usodo. Naše protestantske knjige je čakalo podobno uničenje na grmadah kakor vaše in tudi naše protestantsko ljudstvo je bilo z njimi vred podobna žrtev protireformacijskega terorja. Le da ste vi že nekaj let nato doživeli versko svobodo (1635), ki smo jo mi dobili pravzaprav šele nad tristo let kasneje.«

»Kakor ste lahko razvideli iz usode te moje zadnje knjižice, pa verske svobode še danes nimamo. Jaz sem si jo pač priboril. Povzpел sem se nad vse konfesije, kljub temu pa mi je drago vsako staro izročilo vezanega duha.«

Peljal me je v sosednjo kamrico poleg kuhinje in mi tam pokazal vrsto starih špehov; tudi takih, ki niso pisani v retoromanski cerkveni besedi.

»Kako bi bilo imenitno, ko bi se med temi sivimi procesijami našla tudi kakšna slovenska protestantska udeleženska!«

»Takšne tukaj žal ni, je pa pri meni zbrano prav vse, kar se je do danes ohranilo retoromanskih objav.«

»Morda pa je vendarle bila kakšna zveza med Trubarjem in retoromanskimi protestanti. Saj so si zlasti vodilni predstavniki reformacije toliko med seboj dopisovali. Vi na primer poročate o osebnih srečanjih in o dopisni zvezi vašega Gallizia z Bullingerjem in Calvinom. Naši so poznali tudi Zwinglija, z Bullingerjem pa so bili v živahnih neposrednih stikih.«

»Za osebne stike so bile takrat med nami pač prevelike razdalje. Sicer pa je bila engadinska dolina za popotnike iz raznih dežel križna, prehodna

pot že od prastarih časov, dokler niso spodaj zgradili železnic. Če se je morda kateri od vaših protestantov mudil v Zürichu, ni nemogoče, da bi bil jahal tod mimo. Pa tudi naši so precèj romali okrog.«

»Ali ste kaj slišali o bivšem koprskem škofu Petru Pavlu Vergeriju, ki je 1548 zapustil rimsko cerkev ter služil protestantski cerkvi v švicarskem Graubündenu, kjer je v Veltlinu osnoval celo protestantsko tiskarno za reto-romansko narečje (Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1932, 27)? Vergerij ima precejšnje zasluge za razvoj slovenskega protestantskega tiska, čeprav šele po letu 1553, ko se je nastanil v Tübingenu in zvedel za Trubarjevo knjižno delo (tam, str. 29).«

»O tem nič ne vem, a bom skušal pozvedeti, če je morda pri nas ohranjenega kaj gradiva. Ni pa veliko verjetnosti, da bi se bila mogla dva tako majhna naroda s tako sorodno usodo že v času Vergerijevega bivanja in protestantskega prizadevanja pri nas kaj več ko zaslutiti. Saj celo danes komaj vesta za medsebojni obstoj.«

»Imate prav. Kakšno čudo je prihod jugoslovanskega državljana v vaše kraje, sem imela lansko zimo sama priložnost opazovati ob prestopu italijansko-švicarske meje pod Malojskim prelazom. Uradniki se niso mogli načuditi komaj znani državi in povsem nezani besedi v potnem listu, ki so ga neznansko dolgo prepisovali, preden so nas pustili v vaš paradiz. Da pa od vas še celo nihče ne ve, kdo smo Slovenci, se nič ne čudim, odkar sem pred kratkim srečala v namškem vlaku dovolj inteligentnega germanista, ki je z mojim slovenskim čopisom v roki brez obotavljanja nasedel, da leži Slovenija v — južni Afriki!«

»Prav je, da ste prišli semkaj; le tega ne razumem, čemu v času, ki je za tujce najmanj mikaven.«

»Narava je kakor človek: v vsakem času utegne odbijati in privlačevati. Engadin me je prizadel v decembru, ko sem se na vrhu tri tisoč petdeset metrov visokega orjaka Corviglie nad Sankt Moritzem brez površnika sončila na skalah, prizadel pa me je tudi v juliju, ko sem se, trepetajoč od mraza, zavita v volnene jopice in v odejo, vozila v nalivu po šklopotajočem, preluknjanem asfaltu mimo zamolklega Silskega jezera. Lepa so vaša jezera, zlasti tista tiha, nedotaknjena, skrita med hribi. Takšno je na primer Palpuonjsko jezero, kjer me prirodni park, ki ga obdaja, narahlo spominja naših Sedmerih. Lepe so vaše kristalne vode, deroče med skalovjem; zlasti v engadinskem nacionalnem parku, ki je košatim tujcem od rok. Pa marsikaj podobnega imamo tudi mi, morda celo kaj lepšega, kjer je še manj dostopno. Čeprav si preveč ne prizadevamo, da bi vse to prirodno bogastvo zaščitili in ohranili. Nikoli bi na primer Švicarjem ne padlo v glavo, tako oskruniti Savo, to naše modrozeleno čudo, ki se zdaj črno pretaka skozi naše srce!«

»Če se švicarsko prirodno bogastvo ne uničuje toliko z industrijo, se pa tem bolj s pridobitniškim tujskim prometom.«

»V Švici res mrgoli hotelov in vsega drugega, kar povečuje udobje. Tega s kapitalom vred, ki vanjo doteka, Slovincem še precej manjka. Ker pa te našemarjene zgradbe ne dihajo z ritmom prirodne okolice, jo dušé. Tak je moj vtis ob švicarskih nižinskih jezerih. V Engadinu pa zlasti ob Sankt Moritzu, tem sfriziranem turističnem središču svetovnega slovesa. Ne mislim umetnih nasadov in lege, ki proži z obsončeno modrino jezera in zasneženostjo gorskih grebenov ob svetlem zelenilu travnikov in temnem zelenilu gozdov spričo živopisanega gojenega in prirodnega cvetja zlasti v poletnih mescih pravljično barvno

simfonijo. Mislim predvsem na vsiljivo letoviško arhitekturo tamkaj pa tudi drugod. V kolikšnem razglasju je tamkajšnja bogatija, željna zabave, s težo masivnih kmečkih hiš, pravih dvorcev, ki se s svojim starodavnim molkom pač nočejo umakniti iz okornih uličic rastočemu avtomobilskemu nasilju. Kot da se ves ta lahkotni internacionalni trušč zaman zaganja v molk tradicionalnega duha.«

»Mogočnost naših kmečkih dvorov je le videz. Pristnost našega starodavnega sveta se le umetno vzdržuje.«

»Prav je, da se z vsemi pristnimi sredstvi ohranja in dopolnjuje ta prese- netljivo samorastla ljudska arhitektura, ki je zlasti v Zuozu tako bogata z vso okrasno igro umetnega železja, barvno monotonih ornamentov in zapletenih štukatur.«

»Ko bi se le znotraj starodavni kmečki živelj ne sesedal. Vsa zunanja baharija ne prikrije, kako notranjost prhni.«

»Notranjost mi žal ni znana. Menda vendar ni tako kasarniško brezdušna, kakor so švicarski turistični domovi, kolikor jih poznam? Naše planinske turistične hišice so zgrajene pristrčneje, z večjim smislom za skladnost s pri- rodo. So pa spet na drug način oskrunjene — s pijančevanjem in s prostaštvom.«

»Človek pač čuti neverjetno potrebo, da se ponižuje pod žival. Ta se nikoli ne odreče svojega prirodnega dostojanstva, čeprav je marsikateri v krvi, da ogroža iz zasede. Rastlina, zlasti roža pa je vselej samo dobra. Zato nas njena bližina pomirja, vedri.«

Pa ne umetna, skrupucana s človeškimi rokami! sem pomislila, rekla pa nekaj drugega. »Tudi v naših hribih žive bogate, često redke vrste cvetja. Tolikšnega barvnega razkošja, kot je razsuto od pomladi do srede poletja po vaših gorskih travnikih in vzpetinah, pa nisem še videla nikjer drugod. Pa saj to je vaš Engadin, ki ga je svetu vse premalo odkril Segantini, a le dovolj, da so menda res po tem italijanskem slikarju prvič z moderno dušo občutili gorsko čudo tudi naši umetniki. Kako ste to čudo občutili vi, ki se vam vse življenje razdaja?«

»Citiral vam bom pesem, ki je nastala pred več ko dvema desetletjema (pesem lahko nosim v sebi tudi po več let, dokler se mi nenadoma ne izlije; pa še potem zveni v meni naprej):

Engiadina mia

Cusü aint in quel schmisüraivel fundüm
dal tschêl vless ranter ün sbaluonzch e scu'l prüim
tschanter aint in quel cun ün anim pervers
e lur'oura e gio tres e'imens univers.
Spervi a nos muond, salüdand cun il maun
ed oura e sü fin la fin la'l luntaun
mieu cour travundand que cha e'ögl ho surris
dal bel cha gniaunch'orma nun ho auncha mê vis,
fermer co süin terra in ultim darcho
il svoul pü grandius e sublim chi ho do
per gnir a der part da la grazcha divina
ch'üinguota nu detta sur noss Engiadina.

Tako povezano z vesoljstvom doživljam svojo zemljo.«

»Morda se mi posreči vaše doživetje — brez muzike rim — vsaj za silo prenesti v slovenščino:

Moj Engadin

Tja gor v neizmerljivo globino neba
bi rad postavil gugalnico
in bi se prvi tja vzpel s predrznim pogumom
navzven in navzdol skoz brezkončno prostranstvo.
Brzeč ob naši zemlji s sproščenim zamahom
navzdol in navzgor do vseh koncev daljav,
s srcem požirajoč, kar oko izsmehlja
od lepote, ki je nihče še ni videl,
bi potem spet obstal tu na naši grudi
in o poletu, nad vse veličastnem
dal izročilo milosti božje,
da nič ni lepšega kot naš Engadin.

Tudi naši največji ustvarjalci so se v bolečini in zanosu zagnali k veličastnosti vsega sveta, da so nam mogli dati 'izročilo milosti božje' o lepoti naše zemlje. Cankar je nekje povedal, da je takšna lepota božje darilo ubogemu slovenskemu narodu, prikrajanemu pri vseh drugih dobrinah. In že Prešeren je pel več ko pol stoletja pred njim o poslanstvu poeta, ki iz globokih korenin narodove in lastne bolečine narode duhovno osvešča in povezuje. Svoje pesmi je občutil kot solzno cvetje — 'mokra cveteče rožce', ki na našem zaledenem hribovju ne morejo vzcveteti, dokler jih ne odtaja sonce ljubezni. Takrat pa bodo odrešilne zanj in za ves narod. Njegova ljubezen v našem tedanjem plehkem, omejenem svetu seveda ni mogla najti odziva, omogočila pa mu je prezir vsega, kar se slepo žene za ničvrednim gmotnim blagom in si s to votlo težo onemogoča polet k odrešilni duhovni lepoti. Ob vaši izjavi, da v Engadinu ni več duhovno tvornega človeka, ker ljudje, ki so za to poklicani, s svojimi dragocenimi talenti strežejo lastnim gmotnim dobrinam, sem se spomnila Prešerna in njegovih dedičev. Moč naše poezije se prav tako končuje tam, kjer poklicani več ne tvegajo vseh svojih sil k prizadevanju po globljem, oplemenitenem osveščanju — in kaj je konec koncev vsa poezija, vsa ustvarjalnost drugega kot to —, zapravljajoč jih v osebne, sebične namene. Vsako osveščanje je boleč boj proti omejenemu vladajočemu povprečju, tveganje pa kaj redkim prinaša 'srečo', kot jo pojmuje vsakdanjež. Čim nižje je to povprečje, s tem večjo slastjo pribija svoje prave, velike ustvarjalce na križ.«

Pesnik se je zamislil, neprodornost njegovih črnih očal pa mi je onemogočala pogled vanj.

»Ko ste govorili o podobi vašega pesnika, ki poje,« je po premolku nadaljeval, »ki poje, kako naj sonce ljubezni otaja zaledenelo hribovje, sem se spomnil neke svoje pesmi o gorskem odmevu Il rimbomb: Pastir kliče med hribi iz žeje po ljubezni. Čim močnejše kliče, tem huje mu vzkipeva kri. Zaman. Pastirja že zdavnaj ni več. Še zmeraj pa se med gorami vrača odmev. — Tako živi duh v hrepenenju naprej.«

Mislím, da sem točno dojela, kaj je hotel povedati. Kakor se trudim, da bi zgrabila tudi njegov stil; pa se mi to vselej ne posreči. Izraza hrepenenje ni rabil, to vem. To je naš, cankarjanski izraz, ne romanski. Ta je bolj trd,

bolj stvaren, morda tudi bolj zdrav, ker je bolj veder. Caflischev humor pa je poglavje zase.

»Ali imate veliko gorskih motivov?«

»Imenujejo me gorskoga pesnika (pesnika gora). Med mojimi kratkimi, največkrat dvokitičnimi pesmimi je najdaljša *Sinfonia alpina*, ki simbolično upodablja nasilje plazu.«

»Do kod nazaj sega vaša pesniška ustvarjalnost?«

»Svojo prvo, oblikovno nemara najdovršenejšo pesem sem napravil z osemindvajsetimi leti. Pesem je nastala kot izraz ogorčenja nad našim mizernim pesnikunstvom, ki smo ga morali poslušati na učiteljski v Churu in se ga celo učiti na pamet. Devet let nato sem zagrešil objavo prve zbirke, zaključene že kakšni dve leti poprej. Danes bi dal tisoč frankov, ko bi nikoli ne bila zagledala belega dne!«

»Mislite pač zbirko *Rosnlönch* (Jelševje), ki ste jo 1930 z objavo posvetili svoji dragi ženi. Kaj vas vendar zdaj na njej tako boli?«

»Verzi so zanič. Presentimentalni. Kvečjemu kakšnih štiri do pet pesmi je takšnih, da sem jih mogel kasneje sprejeti v celoten izbor *Mia Musa*. Oblikovno se mi je morda še najbolj posrečila pesem *Margrittas* (*Marjetice*):

Sün la pred'in leida vita
staun las bellas
giuvintschellas
dumandand a la Margritta
be muschin
ed adascus
il destin
cun lur marus.

Dekleta trgajo marjetam listke in razbirajo iz njih svojo ljubezensko usodo. In tako naprej v naslednjih dveh kiticah. Ali čutite melodijo našega jezika?«

Skozi romanski patos njegove deklamacije mi svojska melodija le ni ušla.

»Tenak čut za muziko imate. Kako da ste pričeli z verzi šele leta 1921? Potem ste morali v mladosti svoja doživetja izražati kako drugače? Morda v glasbi?«

»Uganili ste. Z muziko sem se ukvarjal od zgodnje mladosti. Kaj sem prestal za svoj študij na konservatoriju! Oče je bil mizar, doma sedem otrok, nisem prenesel, kako se je gospodi do tal odkrival. Tri semestre sem lahko v Zürichu študiral gratis, ker so dognali, da imam absoluten posluh. Bil pa sem brez denarja, brez obleke, brez vsega. Tri leta sem se preživljal le z dvema juhama na dan. Učil sem se klavirja, flavte, kitare, pel, dirigiral. — Žena je pela, jaz sem jo spremljal na klavirju — prav do njenega zadnjega dne.«

»Kje vam je zdaj klavir? Nikjer ga ne vidim.«

»Ko mi je pred dvema desetletjema umrla, ga nisem mogel preboleti. Dal sem ga proč s smučmi, s kolesom, z vsem, kar sva skupaj uživala.«

»V tistem času morda, ko ste izdali drugo pesniško zbirko (*Engadina mia*, 1943) z varianto poprej obravnavane pesmi na čelu?«

»Nimam smisla za čas. Letnice niso važne. Te pesmi pa se mi zde dobre in sem vse sprejel v *Mojo Muzo*. Doživele pa so spet svojo usodo. Zbral sem jih z namenom, da bo njihov izkupiček kamenček k izgradnji starostnega azila v Engadinu. O tem govore tudi platnice (nežna, vase, v preteklost globoko za-

maknjena starka, sedeča pred engadinskimi hišami; spodaj napis: Conceda'ns noss ultims dis in nossa Engiadina). Ker pa sem jih, nič hudega sluteč, izdal med vojno v Italiji, in to pod naslovom 'Moj Engadin' — pomislite, pod naslovom, ki bi utegnil podžigati Mussolinijev apetit po Engadinu! — so me proglasili za italijanskega petokolonaša. Celó v Bern sem se moral iti zagovarjat. Da tolikšnih grehov obtožena zbirčica ni smela v javnosti je jasno.«

»Kje pa ste živeli med drugo vojno?«

»Tukaj, v Engadinu. Hčerki pa sta študirali v Italiji pri svakinji. Edinole tako sem ju mogel v gmotni stiski vzdrževati. Izšolali sta se dovršeno, toda tudi to je pripomoglo k moji osunitvi. Takrat je vse pričakovalo delitev Švice med Nemce in Italijane. Le redkim je pri nas z menoj vred še uspelo verovati, da lahko živimo tudi naprej v lastni neodvisni državi. Bilo je trdo življenje! Po ženini smrti sem komaj še vzdržal doma. Bežal sem v hrup, da se prekričim. Dvanajst let nisem mogel ničesar ustvarjati.«

»Kaj drame 'Brata Travers' (Ils duos Travers, 1945), ki ste imeli z njo v Zouzu tolikšen uspeh, da ste jo, kakor slišim, sedemkrat z vsem pompom uprizorili, ne štejete med svoje stvaritve?«

»Pač! Toda ta zgodovinska engadinska igra je nastajala poldrugo leto — v času, ko mi je žena še živela — sredi velike borbe za naš kontinent. Uprizorjena je bila na edinstvenem zuoškem trgu s stoosemdesetimi domačimi ljudmi — s starci, ki se jim dotlej o teatru niti sanjalo ni — kot poklonitev slavni starodavni kapitali in njenim pomembnim državnikom — in to komaj nekaj let po štiristoletnem jubileju prve retoromanske dramske uprizoritve. Snov iz razburkanih časov naše preteklosti označujejo štiri glavne smeri: vladanje z nasiljem, umirjena moč, boj za zmago in odrešitev s pravo človečnostjo. Kdo zmaga? Zmaga pač eno; ne prodre pa v drami sami, marveč v zaupnem blagozvočju engadinske romanščine.«

»Vi verujete v ustvarjalno moč jezika, ki zmaguje s silo humanosti?! Pretresljivo zmaguje ta sila že v drami sami s herojsko sposobnostjo žrtve za človeka in za domovino. Očitno je dramo spodbujal odpor proti nasilju okupatorjev in je vaš krvavi protestantsko-katoliški spopad iz leta 1620/1621 zgolj simbolizacija neposredne realnosti? Saj govori heroizem obeh bratov Travers in Perpetue Plante, žene, ki stoji med njima — Gianov, ki se žrtvuje za močnejšega Duriija, Perpetue, žrtvujoče se za žrtvujočega, Durijev, ki se žrtvuje za svobodo svojega ljudstva — kot iz srca našega lastnega osvobodilnega boja. Etična veličina žrtve je temu boju ustrezna in dobiva v vaši drami klasične dimenzije.

In po tej drami dvanajstleten molk, pravite? Kdaj pa je potem nastalo vseh vaših šestindvajset publikacij, ki jih omenjate v zadnji knjižici? Kdaj ste potem nagrmadili vse te biografije; zgodovinske, filozofske, glasbene, folklorne študije, ki jih na koncu Moje Muze deloma nazivate 'disertacije'; romanske učbenike in k temu še mestoma uglasbeno otroško poezijo; pa še drugo poezijo zunaj že navedenih zbirk, novele, črtice in tako dalje?!«

»Vse to je izhajalo od mojih študentovskih let pa do danes. Prva umetnostnoteoretska študija (Poesia ed art, dissertaziun filosofica), ki jo hočejo ponatisniti, se je pojavila menda že leta 1924 v nekem študentskem časopisu (Sain Pitschen). Pa te razprave vendar niso izraz ustvarjalnega duha! Ta se je po ponovnih treh mrtvih letih znova zbudil šele lani, odkar mi s tolikšno silo vro pesmi, kot še nikoli poprej.«

Zamahnil je po zraku z obilnim šopom listov in začel brskati med rokopisi.

»Te pesmi seve še čakajo objave. Mislil sem, da je bil moj življenjski opus z izborom ‚Moje Muze‘ pred dvema letoma definitivno zaključen, zdaj pa vidim, da se pričinja spet novo poglavje. Kakšne ljubezenske pesmi! In koliko novih satir! Poslušajte nekaj na hitro iztrganih verzov. Na primer iz satire Enakost:

So, ki se vozijo v prvem razredu, drugi spet v drugem,
tretji v živinskih vagonih — čudež enakost...
Dokler bo človek izkoriščal bližnjega, ne bo miru na svetu...

In dalje:

Če se bomo spremenili mi, se bo spremenil svet...
Ukrivljene noge ne ovirajo ravne hoje...
Da se po smrti izogneš krokodilskim solzam,
zapusti vendar vse azilu...
Če moški postajajo ovce — nič čudnega,
če žene jemljejo škarje, da bi jih strigle...
In tako dalje... tako dalje...«

»Z vašim pojmovanjem ustvarjalnosti se z vami ne strinjam. Meni se zdi vsaj toliko ustvarjalna na primer tudi vaša razpravica o dr. Antonu Vellemanu, prvemu direktorju zuoškega liceja. Saj vam je v njej na desetih straneh uspelo zgostiti polno, lahko bi rekla, monografsko podobo tega pomembnega Belgijca in z njo prepričati, kakšno delo lahko ustvari tujec, ki se je sposoben in voljan ves zakoreniniti v novo zemljo, kjer živi. Le v tesni povezavi z vašim ljudstvom vam je mogel dati takšno znanstveno slovnico in večjezični slovar. Pa tudi vaša letošnja knjižica o Zuozu ni neustvarjalna. Tu in tam so sicer navedena dejstva, ki so si z drugimi v laseh, pa kaj bi z malenkostmi! Če bi vsebovala zgolj kronološke podatke, bi je ne prepovedali razpečavati. Saj vam nikjer ni mogoče prikriti lastnega temperamenta, še manj pa lastno hotenje. Pri še tako suhoparnem naštevanju, ki pa ni suhoparno, ker je prizadeto in bistveno, prodira vaša osebnost na dan.«

»Končno bi vam dal prav, vsaj v negativnem: nikoli se nisem rad učil, zato kaj malo vem. Vselej pa mi je do tega, da pogruntam kaj novega. Toda na potovanja, zlasti mladi generaciji tako potrebna beganja po svetu, me prav nič ne žene.«

»Takšen je pač ustvarjalni duh človeka, ki je z vsemi koreninami zagrizen v domača tla.«

»Poglejte, kako sem zagrizen! Vsa ta drevesca naokrog sem zasadil sam: ves gozd borovcev, smrek, macesnov. Poslednji so pač najlepše drevo na svetu. In tale potoček na koncu terase sem z lastnimi rokami oblikoval v dva betonska bazena. In ta ravna široka pot je vse do vozne ceste onstran ograje mojega vrta izravnana edinole z mojimi žulji. Vso to zemljo sem bil kupil pred davnimi leti za bagatelo. Danes mi zanjo ponujajo zlato. Bogat Nемеc bi si rad zgradil vilo tamle na kraju, da bi se od mojega doma niti ne videla. Samo za petnajst let, potem bi mi vilo prepustil brezplačno. Pa kaj naj z njo in kaj naj z Nemci! Nikoli nisem gledal za dobiček. Pa tudi hčerki nista pohlepni na takele gmotne reči. Rajši vidim, da mi hodi jelen na obisk, da se mi ptice grozdijo pred oknom. Zadnjič se je zaletel sokol mednje — nad osemdeset

jih je ugrabil ko nič. To bi ga bil počil, ko bi ne bil odpšienil cik cak kot blisk!«

»Kaj streljate?«

»Pa še kako! Oglejte si tale rogovja na steni! Seve vse na črno. Tak plemenski hudič, kot sem bil! Lovec, plezalec, kar hočete. Tudi ponoči me je bilo na hribih vse polno. Zdaj pač bolj kuham, pospravljam in znašam stvari, ki so mi sploh še potrebne. Sicer pa sem še letošnje poletje pretovoril po petdeset kil cementa na hrbtu zad v hribe za lovsko bajto, ki sem si jo sam zgradil.«

»Nekaj zanimivih starin ste nabrali.«

»Pa koliko dragocenega je šlo k vragu! Pred trinajstimi leti so zuoški zaslepljenci streljali z vrha devetmetrski sneg, iz kakršnega sem bil svojo bajto komaj izkopal. Pa se je udrl plaz in jo odnesel z menoj vred in z vsemi zakladi. Še sreča, da sem bil takrat zunaj, drugače bi me bilo vzelo.«

»Kako pa ste se rešili?«

»Obležal sem v bolnišnici tako razbočen, da se me nihče ni smel dotakniti.

Bajta sicer ni bila kaj prida: bivši kokošnjak, ki nam ga je omogočila teta med vojno, ko smo bili brez sredstev. Vseh sto piščancev, ki sem bil z njimi sprva za jajca prislужil precejšnje dnevnice, pa je nenadoma požrla kuga. Ves beden sem se po ženini smrti sam naselil v prazno stajo. Najprej so me popadale kokošje uši, potem naliv skoz preluknjano streho. Vzdržal pa sem tam kljub vsemu sedem let, popravljal, mašil in bogatil dom z ljudskimi in knjižnimi zakladi. Pa je leta 1951 vse skupaj zmrvil plaz — malo manj ko z menoj vred! Obležal sem pri liceju pol metra pod zledenelim snegom pri polni zavesti. (Vse to sem kasneje za radio nadrobno popisal.) Vedel sem, zdaj je na meni, da se prebijem. Česa je človek vsega zmožen, če gre za življenje in smrt! Z obupno silo sem se pregrizel na dan, ves krvav, razdrapan. Napol skalpirano lobanjo mi je zdravnik koj ponoči ob sveči zašil, ne da bi bil rano očistil. Se danes čutim iglice v njej. Poldrugo leto sem se vlekel ob berglah, zdaj pa sem spet čisto zdrav.«

»Neuničljivi ste kot to vaše skalovje. Ne, slaba primera. Skalovje se drobi. Vas pa mačehovska usoda drobi, neka jeklena notranja sila pa še močneje ohranja.«

»Morda ste pogodili. Čim bolj me življenje mrcvari, tem bolj žilavo kljubujem. To so samo drobtine, kar sem vam omenjal. Če bi vam pravil samo o tem, kaj vse sem doživel kot divji lovec, plezalec! Bi sploh verjeli? Kako sem si polomil nogo pa še črepinjo in hrbtnico povrh. Po petnajstih letih učiteljske službe v Sankt Moritzu so me konec tridesetih let vsega razbitega upokojili. In kako sem se mogel pretolči z družino za tisoč sto frankov! Po dveh letih pa so mi še to pobrali. Ko sem bil pa spet zdrav! Nisem pa hotel več v jarem, kjer je vsak bedak lahko samopašno poganjal ubogo učiteljsko paro. Rajši sem šel za navadnega delavca, si služil kruh s cepljenjem drv. Za licej sem jih nacepil tudi po sto osemdeset kubikov.«

Skoraj cervantesovska usoda. In to v našem stoletju! Pripovedovana mimogrede, brez papirnatega okrasja kakršnega koli patosa. Verjetnost potrjujejo bridke anekdote, ki se širijo o tem osamljenem pevcu med tamkajšnjo tujo, njemu povsem odmaknjeno inteligenco. Vzdelala mu je priimek ‚Mačji požeruh‘.

»Danes pa lahko rečem, da živim imenitno. Tudi poprej mi ni vselej slabo šlo od rok. Kot arhitekt sem na primer uspel. Doktorju Ganzu sem izdelal načrt za trinadstropno hišo. Zaradi muhavosti njegove žene sem ga moral sedemkrat spremeniti. Izgradnjo sem vodil sam. Komisija je stvar tako pohvalno

ocenila, da sem lahko potem zgradil v Locarnu še štiri vile v lastni režiji. V celem torej pet stavb s prislužkom šestdeset tisoč frankov. Zdaj bo dovolj denarja za življenje, sem rekel, in šel spet domov.«

»Neverjetno vsesiranski ustvarjalni talent. Morda celo slikarski?«

»Tudi slikarstvo me je privlačevalo. Tistole tihožitje na steni je moje. Onile figuri pa sta od mojega sedemletnega in enajstletnega vnuka. Ta dva imata kot muzika že zdaj več uspeha. Živita pač v Ženevi.«

»Usoda je muhasta. Talente siplje po preoranem in po skalah. Meni pa je najljubše planinsko cvetje. Najsvojevrstnejše je, čeprav se ne košati navzven iz zemeljskega preobilja. — Navsezadnje ste si tudi to hišico, to majhno umetnico, kjer stalno lahko zdaj prebivate doma, na svojem, zgradili in opremili sami?«

»Skoraj prav vse sem si po tisti nesreči sam spet postavil. Te knjige, to ljudsko blago sem nabiral med kmeti. Od hiše do hiše sem šel in takole lepo prosil: dajte, saj sem vaš! Drugemu ne bi radi dali. Sicer sem pa res ves njihov. Poglejte, kaj delam.«

Pokazal mi je nekaj strokovnjaško sestavljenih juridičnih vlog, razsutih po divanu.

»Vinkeladvokat sem. Kako bi se reklo po vaše?«

»Zakotni advokat? Pomagate svojim ljudem, kadar so v sili?«

»Tako tako. Ljudje ne morejo plačevati ogromnih dajatev, ki jih žro advokati. Jaz pa nikoli ne vzamem niti ficka. Celó papir jim dajem zastonj. Sprejemem pa seve samo pritožbe, kjer se jim dela krivica. Zato tudi pravde vselej dobim.«

Kakor Prešeren, si mislim, tako zvest in ródu pripaden, čeprav brez tolikšne globine in kristalizacije. Ustvarjalen silak, a popoln duhovni osamljenec. S preveč talenti in potrebami, da bi mogel organsko rasti iz enega samega centra (torej todi kos Levstika). Tragična veličina neznatnega, razdrobljenega naroda. Vendar z jeklenimi koreninami, ki drže zemljo, da se ne razsuje.

Marja Boršnik

SLAVKO MIHALIĆ

Slavko Mihalić* se je v sodobni hrvatski literaturi pojavil meteorsko senzacionalno: ko je leta 1956 objavil svojo zbirko »Put u nepostojanje«, je bil že izdelana in celovita pesniška osebnost. Danes, po šestih njegovih knjigah,* lahko mirne duše trdimo, da je prav njegova poezija srečna sinteza najbolj izrazitih iskanj in teženj cele generacije hrvaških pesnikov, od Jureta Kaštelana do Dubravka Horvatića; še več, zdi se nam, da je bil že od vsega začetka zavestno in programsko usmerjen proti tej sintezi. Kot pesnik duševnih stanj in usode te povojne generacije bo za nas ostal, kot se zdi, vedno nekaj več kot samo še en, čeprav dober, pesnik: ostal bo intimna priča nas samih. Karkoli bo čas, ta edini sodnik, dejal o tej poeziji — a prepričan sem, da ji bo naklonjen — si je vendarle za prihodnjih petdeset let zagotovila majhen, toda navdušen krog bralcev. Če bom živel še toliko časa, bom do konca med njimi.

* S. Mihalić se je rodil leta 1928 in je objavil do sedaj tele knjige: Komorna muzika (1954), Put u nepostojanje (1956), Početak zaborave (1957), Darežljivo progono (1959), Godišnja doba (1961), Ljubav za stvarnu zemlju (1964).